

УДК 7.021.7:7.027.2

ДЕРЕВОРІЗЬБЛЕННЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО МАЙСТРА ЄВГЕНА ЗАЙЦЕВА

Одробінський Ю.В.

Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

Стаття присвячена відомому Миколаївському майстру дереворізьблення, Євгену Зайцеву (1940-2001 рр.). Його твори – це самобутня ланка в декоративно-прикладному мистецтві 70-90-х років ХХ століття на Півдні України. Виділено три етапи його творчого шляху, як режисера, майстра і викладача. В результаті художнього аналізу його творів, виявлено їх найбільш характерні образно-змістовні і композиційно-пластичні особливості. Також, в статті приділяється увага формуванню та розвитку авторської школи «художнього різьблення по дереву» на базі Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв.

Ключові слова: дерев'яне різьблення, народне декоративно-прикладне мистецтво, об'ємно-просторова композиція, солярні символи, образи ремісників і музикантів, філософсько-комічні сюжети, автопортрет.

Постановка проблеми. У сучасному мистецькому просторі важливо зберігати носії культурної спадщини через дослідження творчих доробок визнаних майстрів та діяльності авторських мистецьких шкіл, де особливе значення, через образність, символізм, традиції і зміст, мають твори саме декоративно-прикладного мистецтва. Малодослідженою темою і цій сфері, є народне художнє різьблення Півдня України, що пояснюється відсутністю відомих осередків на цій території. Саме тому важливо дослідити творчість митців-різьбарів даного регіону у різні часи, серед яких слід відокремити майстра художньої обробки деревини з Миколаєва, Євгена Зайцева (1940-2001 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті дослідження художнього дереворізьблення на Півдні України, можна відокремити декілька книг, каталогів та публікацій, що вийшли друком наприкінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст. Основні з них: Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. (2002) [11]; Малина В. Народне мистецтво Півдня України. Кінець XIX – початок ХХ ст. (2006) [5]; Поэзия дерева: очерки (2016) [8]. Відомості про роботи Зайцева Євгена Петровича знаходимо в каталогах виставок народних майстрів (1977, 1981, 1982, 2007), книзі «Народне мистецтво Півдня України. кінець XIX – початок ХХ ст.» (2006), енциклопедії сучасної України (Т. 10) [3], статті «Улюблена справа Євгена Зайцева» у науково-публіцистичному альманасу «Шлях до визнання» (2011) [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основним питанням дослідження – є визначення осередків мистецьких шкіл декоративно-прикладного мистецтва на Півдні України XIX – початку ХХІ ст. в галузі «художня обробка дерева», що є до сьогодні маловивченим. Також важливим для дослідження цієї теми є опис та художній аналіз творів відомих майстрів-професіоналів, народних майстрів-аматорів та їхніх учнів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є – дослідження дереворізьблених творів Євгена Зайцева, як засновника авторської мистецької школи «художнього різьблення по дереву» на Півдні України наприкінці ХХ ст., виявити їхні самобутні образно-змістові та композиційно-пластичні особливості, визначити концепцію

декоративності, дослідити творчу діяльність його учнів.

Виклад основного матеріалу. Одним із відомих майстрів декоративно-прикладного мистецтва Півдня України у 70-90-х роках ХХ ст. був Заслужений майстер народної творчості Євген Петрович Зайцев [3]. Його твори у дереві сповнені теплом, філософською мудрістю і народністю.

Можна відокремити три етапи біографії Є.П. Зайцева, які виходять один з одного і відображають різні грані його особистості.

Перший етап – це становлення його як талановитого актора і режисера.

Євген Петрович народився 1940 р. у місті Орша (Білорусь), виріс в сім'ї військовослужбовців. У Севастополі він закінчив середню школу і студію руського драматичного театру, завдяки чому став актором чорноморського флоту у цьому театрі. Граючи в молодому віці у спектаклях, він прагнув передати відчуття людей більш реалістичніше і правдивіше, що яскраво відчувається, пізніше, у його художніх творах з дерева.

Бажання стати режисером змушує, на певний час, з 1963 р. переїхати до Росії і поступити за конкурсом до факультету культурно-просвітницької роботи Московського державного інституту культури.

Після закінчення інституту у 1967 р., за розподілом, Євген Петрович працював, спочатку викладачем культурно-просвітницького училища у м. Тамбов, пізніше завідуючим кафедрою режисури Тамбовської філії Московського державного інституту культури.

Другий етап біографії почався з 1974 року, коли художник переїхав до Миколаєва і почав працювати у Миколаївському культурно-просвітницькому факультеті Київського державного інституту культури на кафедрі режисури. Під його керівництвом були поставлені студентські спектаклі за творами Ф. Достоєвського, А. Чехова, Ф.-Г. Лорки та ін. Паралельно він захоплювався різьбленням по дереву, створюючи художні твори і приймаючи участь в обласних і всеукраїнських виставках.

Після розформування кафедри режисури, викладач був змушений залишити інститут, але не залишив зв'язку з ним, по годинно читаючи на культурологічних спеціальностях історію мистецтв.

Педагогічну діяльність Євген Зайцев продовжив у 1979 році на курсах художників - оформлювачів обласного науково-методичного центру народної творчості, а також був різьбярем по дереву художнього фонду Миколаївського художньо-виробничого комбінату. У ці ж роки він входить до складу творчого об'єднання народних майстрів «Прибужжя», виконуючи обов'язки голови правління.

Його учні із захопленням виконували усі поставлені майстром завдання і прислухались до важливих порад. Серед талановитих учнів того часу були Г. Харченко, С. Євстропов, С. Гришков, А. Мисків, Ю. Луцаєнко, А. Табакін.

З 1977 року Євген Петрович був учасником 51 виставки. Його твори експонувалися на 31 обласних, 13 республіканських, 4-х всесоюзних і 3-х міжнародних виставках, неодноразово був нагороджений дипломами всесоюзних виставок. Приймав участь в оформленні кутка відпочинку «Будинку дитини» (скульптури Баба Яга і Дідько), дитячого містечка «Казка» (скульптури Карлсон, Буратіно) у м. Миколаєві.

Але перш за все майстер став відомим завдяки декоративним панно у дереві, виконаним у техніці горельєфу на основі традиційних мотивів народного різьблення. Ці панно зображають простих людей – «мужичків», які працюють, відпочивають, грають на музичних інструментах, згадують минуле та інше. Кожен з них займається своєю улюбленою справою і є щасливою людиною. Саме ці образи, немов автопортрет, розкривають філософію його робіт і характеризують його душу.

Євген Петрович також дуже любив класичну музику Бетховена, Чайковського, Шуберта, яка надихала його на нові ліричні твори у дереві.

За своє життя майстер створив біля 100 робіт. Найбільш улюбленими були образи народних майстрів-ремісників: «Корабельних справ майстер», «Коваль», «Бондар», «Кравець», «Водолаз», «Бакенщик», «Скляр», «Винороб». Приділяв увагу художник і екологічним проблемам, які відображені в роботах «Захистимо природу!», «Моління дощу», «Привіт, птах!». У його філософських роботах через образи мислителів яскраво відображено ставлення художника до його розуміння суті буття. Це роботи «Древо пізнання», «Піднімається», «Дисонанс», «Вихід» та ін.

Не рідко головними персонажами творів були образи слов'янської і давньогрецької міфології та фольклору: «Відун», «Дідько», «Пігмаліон», «Тімоня». Цікаві й історичні образи, які стали символами мудрості: «Сократ», «Давид», «Пророк». Не оминув увагою Євген Петрович і історичні події. Сюжети про Велику Вітчизняну війну розкриті в роботах «У той травневий ранок», «Згадай, дідушко!».

Розповідаючи про його твори, слід детальніше проаналізувати і виявити основні образно-змістові та композиційно-пластичні характеристики.

Звертаючись, безпосередньо, до тематики народних промыслів і вірувань, майстер завжди керувався формоутворюючими принципами побудови об'ємно-просторової композиції, надаючи образам динаміки, настрою і філософського змісту. Передача об'єму одна із найважливіших складових у роботах Євгена Зайцева, що компак-

тніше організує простір і форму. Цей принцип здійснюється за допомогою конструкції, положення фігури, завдяки тонуванню і висвітленню виступаючих поверхонь.



Декоративне панно "Відун"
Дерево, горельєф, різьблення
33x28x4 1978 р.



Декоративне панно "Сіях"
Дерево, горельєф, різьблення
44x32x5 1985 р.

Іншою художньою особливістю його робіт є передача настрою за виразом мимики рис обличчя. Відчуваються моменти спогадів, роздумів і радості, створюючи оригінальні філософсько-комічні сюжети. Характерною ознакою є «селянський тип» людей з широкими щоками, великими руками і масивними формами, що створені немов єдиним рухом різця і є особливістю традиційного народного різьблення. У деяких роботах яскраво виражені автопортретні риси художника. Немов театральні сцени з головним персонажем на подіумі, твори розкривають сутність теми, усі тонкощі ремесла і душевний стан, надаючи їм живого сприйняття. Найкраще цей стан людини втілений у образи музикантів, що грають на народних інструментах «Гусяр», «Сурмач», «Баяніст», «Гравець бубну».



Декоративне панно "Гусяр"
Дерево, горельєф, різьблення
40x36x4 1985 р.



Декоративне панно "Сурмач"
Дерево, горельєф, різьблення
43x40x5 1987 р.

Майстер у роботах вільно використовує можливості матеріалу і технологічні властивості основних порід дерева, де комбінує хвойні і листяні породи, додає інкрустацію металом, перламутром або кісткою. Для передачі перспективи і підкреслення основного образу у роботах Є.П. Зайцева завжди присутня фігурна дерев'яна рама різних конструкцій, що також додає оригінальності твору.

Усі його панно мають невеличкий розмір, в межах 50x40 см., й побудовані конструктивно, де гармонійно поєднано накладні, різьблені і прорізані форми, застосовуючи деревину липи, сосни, кедру, маслини, вільхи.

Для композиційної рівноваги та підкреслення чіткості форми, майстер неодноразово використовує круглі або напівкруглі форми токарської роботи. Ці деталі, як говорив сам майстер, не виконувались спеціально для певної роботи, а були випадковим матеріалом, що могло бути частиною будь-якої старої конструкції меблів або невдалих форм виробництва. Для композиційної виразності робіт Євген Петрович використовував майже все: тонкі металеві ланцюжки, ободи стільців («Відпочиваючий» 1981 р.), залишки старого лозоплетіння («Дерев'яних справ лівша» 1980 р.) та інше. Це було пов'язано із дефіцитом дерев'яних матеріалів для роботи і відображає соціально-економічний стан України у 80-90 роках ХХ ст. Не дивлячи на важке становище, майстром були створені найкращі його твори, серед яких «Жнець», «Сіач», «Мельник», «Рибалка», «Маляр» і багато інших.

Євген Зайцев у дереві створив власну концепцію формотворення і своєрідну композиційну стилістику, в основі якої були образи і елементи народного різьблення ХІХ – початку ХХ ст. південноукраїнських міст. Майстер використовував елементи домового (корабельного), геометричного, контурного, прорізного і рельєфного різьблення [6], якими з давніх часів прикрашали народні іграшки, прядки, скрині, культові фігурки і дерев'яні хати [11].



Декоративне панно
"Дерев'яних справ лівша"
Дерево, горельєф
33x33x4 1980 р.

Якщо детально звернути увагу на орнаментику, спостерігається певна закономірність її композиційного розташування і символічність форм.

Неодноразово у дерев'яних панно використовуються елементи солярної символіки і землеробства, мотив «дереву життя», традиційні рослині мотиви народного мистецтва та інше. До солярних символів, насамперед, слід віднести коло з шістьма променями, що має назву «колесо Юпітера». Він є розповсюдженим зображенням в археологічному та етнографічному матеріалі та використовувався у орнаментиці давніх слов'ян до початку ХХ ст., що відображено у фундаментальній праці академіка Рибаківа «Язичництво давніх слов'ян» [9, с. 295-297].

Символіка шестипроменевої розетки пов'язана не лише із зображенням сонця, але й має зв'язок із небом, грозою, блискавкою та громом. Позначався він на фронтонах і віконних рамах будинків, на прядках і гончарних виробках тощо [9, с. 305]. Цей символ нерідко ототожнювався також з колесом, колісницею, святом сонцестояння, що було відомо з культових уявлень



Декоративне панно
"На городі"
Дерево, горельєф, різьблення
50x30x4 1982 р.



Декоративне панно "Сторож"
Дерево, горельєф, різьблення
48x34x4 1987 р.

племен бронзового віку. Саме його ми зустрічаємо у багатьох декоративних творах: «Баклушник» (1984 р.), «Вололаз» (1986 р.), «На городі» (1982 р.), «Гуслиар» (1985 р.), «Книголюб» (1986 р.), «Кравець» (1981 р.), «Маляр» (1983 р.), «Пічник» (1990 р.), триптиху «Хліб» (1985 р.), «Чобітар» (1987 р.) та інші.

Іншим видом солярних знаків, що зображені у творах Євгена Зайцева, були символи коловороту сонця. Вони мають хрестоподібну форму у колі або подвійне коло із двома випуклими частинами («Гончар» 1985 р., «Моя хата в центрі» 1985 р.). Нерідко зустрічаються накладні і різьблені розетки у вигляді кола із дванадцятьма променями, що виконані у техніці геометричного різьблення («Ріпник» 1983 р., «Лісоруб» 1982 р.).

Як і в давнину, солярні знаки на художніх творах майстра зображуються разом із символікою землеробства та представлені безліччю форм. Розглянемо окремі з них.

Найдавнішою формою землеробства була ідеограма поля – пересічений хрест-навхрест ромб або ромб із чотирма променями, який символізував чотири сторони світу, що було важливою віхою в пізнанні Всесвіту [9, с. 49]. Саме цей символ, у багатьох варіаціях, зображений на відомих творах «Гуслиар», «Гончар», «Гравець бубну», «Квітоньки, квіточки», «Лісоруб» та інші.

Усі ці символи збагачують твори Євгена Зайцева змістовністю і роблять їх дійсно народними.

Третій, заключний, етап характеризується саме педагогічною діяльністю на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва, робота зі студентами і приватні замовлення.

У 1990-х роках був важкий період в історії країни, як у соціально-економічній, так і культурно-освітній сфері, що безсумнівно відбилась і на житті Євгена Петровича. Державних замовлень у той час не було, ліквідувався художньо-виробничий комбінат, тому майже увесь вільний час майстер приділяв студентам. Серед нових робіт слід відокремити панно «Пророк», «Давид», «Вихід». Зроблено декілька копій вдалих робіт попереднього часу «Корабельних справ майстер», «Майстер гуслиар».

У 1992 році Е.П. Зайцеву було присвоєно почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України». З 1993 по 2001 роки він працював на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв у напрямку обробка дерева на посаді доцента, пізніше професора.

Саме під час роботи у філії Євген Петрович багато уваги приділяв студентам, вчив їх відчувати матеріал, розвивати творче мислення, експериментувати. Під його керівництвом студентами було оформлено внутрішній фасад інтер'єру і коридори головного корпусу Миколаївської філії університету.

Сьогодні, його учні продовжують розвивати традиції народного різьблення південного регіону України у самостійній творчості – величезну справу найталановитішого майстра. Це Миколаївські художники-різьбярі: Олександр Партека, Володимир Гусев, Юрій Одробінський, Тарас Завіруха, Олександр Докукін, Тетяна Тесленко та ін.

Його роботи зберігаються у колекціях Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна, Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми», в музеї Президента України. Багато робіт зберігаються у приватних колекціях за кордоном – Німеччина, Франція, Канада, Америка, Санкт-Петербург.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи дослідження художніх особливостей дерев'яного різьблення майстра народної творчості Євгена Зайцева слід відзначити наступні засади:

1. Відокремлені три етапи біографії Є.П. Зайцева: становлення особистості, актор і режисер (1940-1974 р.); переїзд до Миколаєва, участь у

виставках як майстер різьблення по дереву (1974-1992 р.); педагогічна діяльність на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва (1993-2001 р.).

2. Визначено, що звертаючись, безпосередньо, до тематики народних промислів і вірувань, майстер завжди керувався формоутворюючими принципами побудови об'ємно-просторової композиції, надаючи образу динаміки, настрою і філософського змісту.

3. Встановлено, що в основі композиційної стилістики його робіт були образи і елементи народного різьблення XIX – початку XX ст., традиційні мотиви слов'янської міфології і фольклористики. Застосування цих елементів значно збагатило образно-змістове рішення робіт, посилюючи їх декоративний характер. У 70-90 роках XX ст. ця тенденція розповсюдилась і на інші сфери декоративно-прикладної творчості Півдня України, зокрема у ткацтві, гончарстві, кераміці, художньому металі, писанкарстві тощо.

4. Заснована авторська мистецька школа «художнього різьблення по дереву» Євгена Зайцева на базі Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв мала велике значення для розвитку народного мистецтва на Півдні України кін XX ст. та зародження нової плеяди майстрів-різьбярів і викладачів декоративно-прикладного мистецтва, заснування кафедри дизайну.

Подальший напрямок досліджень – визначення осередків мистецьких шкіл декоративно-прикладного мистецтва на Півдні України XIX – початку XXI ст. в галузі «художня обробка дерева», опис та художній аналіз творів відомих майстрів-професіоналів, народних майстрів-аматорів та їхніх учнів.

Список літератури:

1. Вторая областная выставка произведений народного декоративно-прикладного искусства: Каталог / сост. В. Малина. – Николаев, 1981. – 28 с.
2. Выставка «Дерево и декоративный металл Николаевской области: Каталог / сост. В. Малина. – Николаев, 1982. – 64 с.: ил.
3. Зайцев Євген Петрович / Ю. В. Одробінський // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 10. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – С. 123.
4. Каталог обласної виставки творів самодіяльних художників та майстрів декоративно-прикладного мистецтва / сост. Валерій Малина. – Миколаїв, 1977. – 21 с.
5. Малина В. Народне мистецтво Півдня України. Кінець XIX – початок XX ст. / Валерій Васильович Малина. – Миколаїв: Художній крам, 2006. – С. 389-435.
6. Матвеева Т. А. Мозаика и резьба по дереву [учебник для сред. проф. – техн. училищ] / Т. А. Матвеева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1989. – 141 с.: ил.
7. Одробінський Ю. В. Улюблена справа Євгена Зайцева // Шлях до визнання: науково-публіцистичний альманах присвячений 40-річчю Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв / [гол. ред. О. К. Іванов; ред. кол.: Є. Мірошніченко, Г. Гарбар, Н. Сапак, А. Сидоренко та ін.]. – Миколаїв: ПП Румянцева Г. В., 2011. – С. 76-80.
8. Поэзия дерева: очерки / ред.совет: А. С. Геращенко, В. С. Голозубов, А. Н. Гринченко и др. – Николаев: Иллион, 2016. – 324 с. – (Серия «Одарённые мудростью»).
9. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Борис Александрович Рыбаков. – М.: Наука, 1994. – 608 с.
10. Смирнова Н. Деревянных дел мастер [Текст]: [Выставка заслуженного мастера народного творчества Евгения Зайцева] / Н. Смирнова // Южная правда. – 2007. – №119 (23 окт.). – С. 3.
11. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / Михайло Станкевич. – Львів, 2002. – 480 с.
12. Тонковид В. Мастер, который чувствовал дерево и умел с ним говорить / В. Тонковид // Вечерний Николаев. – 2007. – 18 октября. – С. 4.
13. Художнє різьблення по дереву: Каталог виставки Є. П. Зайцева / вступна стаття Н. Сапак. – Миколаїв, 2007. – 28 с.

Одробинский Ю.В.

Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

ДЕРЕВЯННАЯ РЕЗЬБА НИКОЛАЕВСКОГО МАСТЕРА ЕВГЕНИЯ ЗАЙЦЕВА

Аннотация

Статья посвящена известному мастеру резьбы по дереву, Евгению Зайцеву (1940-2001pp.). Его произведения – это самобытное звено в декоративно-прикладном искусстве 70-90-х годов XX века на Юге Украины. Выделены три этапа его творческого пути, как режиссера, мастера и преподавателя. В результате художественного анализа его произведений, выявлены их наиболее характерные образно-содержательные и композиционно-пластические особенности. Также, в статье уделяется внимание формированию и развитию авторской школы «художественной резьбы по дереву» на базе Николаевского филиала Киевского национального университета культуры и искусств.

Ключевые слова: деревянная резьба, народное декоративно-прикладное искусство, объёмно-пространственная композиция, солярные символы, образы ремесленников и музыкантов, философско-комические сюжеты, автопортрет.

Odrobinsky Yu.V.

Separate subdivision «Nikolaev branch of Kiev
National University of Culture and Arts»

WOODCARVING MASTER EUGENE ZAITSEV FROM NIKOLAEV

Summary

The article is devoted to the well-known master of woodcarving, Eugene Zaitsev (1940, 2001). His works – this original link in the arts and crafts 70-90-ies of XX century in the South of Ukraine. Three stages of his career as a director, the master and teacher. As a result of the analysis of his works of art, revealed their most characteristic imaginative, meaningful, composite and plastic characteristics. Also, the article focuses on the formation and development of the author's school "art of wood carving" in the Nicholas branch of Kyiv National University of Culture and Arts.

Keywords: woodcarving, folk crafts, spatial composition, solar symbols, images of artisans and musicians, philosophical and comic scenes, self-portrait.